

ՀՈՒՆԱԿԱՆ ԸՆԿՈՒԶԵՆՈՒ ՏԱՐԱԾՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ

Ա. Ն. Հակոբյան

Իզուր չէ, որ ընկույզի միջուկը նման է մարդկային ուղեղի: Միջին դարերում այն կարծիքն էր տիրում, որ հունական ընկույզն ակտիվորեն մեղմում է գլխացավը: 18-րդ դարի ժամանակներն ընկույզն «ուղեղի տոն» էին անվանում: Իսկ հին հունական պատմաբան Հերոդոտոսը պնդում էր, որ հին Բաբելոնի քրմերը հասարակ մարդկանց արգելում էին հունական ընկույզ ուտել, քանի որ այն բարերար ազդեցություն է գործում մտավոր գործունեության վրա, իսկ դա ռամիկներին հարկավոր չէ:

Իհարկե, հունական ընկույզի գաղտնիքը ոչ թե նրա ձևի մեջ է, այլ՝ բաղադրության: Այն հարուստ է C, B1, B2, PP վիտամիններով, կարոտինով, քինոններով ու եթերայուղերով, բջջանյութով, երկաթի ու կոբալտի աղերով, ցինկով: Բացի այդ, ընկույզը ֆոլիաթթվի և կալցիումի անփոխարինելի աղբյուր է: Օրական գոնե երկու ընկույզ ուտելու դեպքում հիշողությունը զգալիորեն կլավանա: Իսկ օրական չորս ընկույզը կլիցքավորի հակաօքսիդանտներով, կբարելավի իմունիտետն ու բջիջների պաշտպանությունը (1): Եվրոպական շատ ժողովուրդներ հունական ընկույզը համարում էին հսկաների կերակուր, և ոչ՝ անհիմն: Նրանում պարունակվող որոշ նյութեր, իսկապես, օգտակար են մարզումներից հետո մկանների ամրապնդման համար և նպաստում են հոգնածության հաղթահարմանը: Բացի այդ, հունական ընկույզի միջուկում շատ են մագնեզիումը և կալիումը, որոնք անհրաժեշտ են սրտի առողջության համար: Թեև ընկույզի մեջ մոտ 70% ճարպ կա, դրանց մեծ մասը չի ազնեցած են և օգտակար:

Հունական ընկույզենին պատկանում է ընկույզածաղկավորների՝ Juglandales կարգին, ընկույզագզինների՝ Juglandaceae Linde ընտանիքին, ընկույզենու՝ Juglans L. ցեղին: Սրանք խոշոր տերևաթափ ծառեր են՝ վրանանման սաղարթով: Հունական ընկույզենու ծառի բարձրությունը հասնում է 30 մ-ի, տրամագիծը տատանվում է 0,9 - 1,15 մ-ի սահմաններում: Ունի հզոր արմատային համակարգ, Այն արագ աճող և պտղաբեր ծառատեսակ է հանդիսանում: Հունական ընկույզենին միատուն ծառ է, տերևները կենտ փետրածև են, արտաթորող գեղձերով և եթերայուղի սուր հոտով: Հունական ընկույզենին ծաղկում է մայիսին: Ծաղիկները գեղձեղիկ չեն, ունեն հասարակ ծաղկապատյան՝ կազմված չորս տերևիկներից: Փռնոտումը կատարվում է քամու միջոցով: Պտուղը կեղծ կորիզավոր է, դաբաղանյութերով հարուստ, կանաչ գավաթով: Այն դրսից ծածկված է կանաչ թաղանթով կամ կանաչ պտղապատյանով, որն առաջանում է ծաղկապատյանի թերթիկների սերտաճումից:

Աշնանը թաղանթը գորշանում է և հասունացած պտուղների ցած ընկման ժամանակ այն բացվում է: Սերմը էնդոսպերմ չունի, պաշարային նյութերը կուտակվում են շաքիլներում:

Ընկուզենին ժողովրդի կողմից մշակվող ամենահին բույսերից է: Ծնորհիվ ընկուզենու բազմաթիվ օգտակար հատկանիշների ժողովուրդը տարբեր ժամանակներում տնկել է ընկուզենու սերմեր բնակավայրերի մոտ, անտառներում և այլ տեղերում:

Արցախի տարածքում 2009-011թթ, կատարված հետազոտություններից պարզել ենք, որ կա ընկուզենու տարբեր սորտեր, որոնք ստացվել են հունական ընկուզենու վայրի տեսակից:

Տարիքավոր ընկուզենիների մեծ մասը հաստ և խորդուքորդ մաշկով, միջուկը դժվար հանվող ընկուզիկով ծառեր են, որոնց դարաբաղցիները բարբառով ասում են «կռ ճղուպուր»:

Համեմատաբար երիտասարդ ընկուզենիների ընկուզիկը բարակ կեղևով է, միջուկը հեշտ հանվող:

Ընկուզենին պահանջկոտ չէ հողի նկատմամբ, բայց լավ աճում է ջրաթափանց հողերում: Այն օժտված չէ բարձր ցրտադիմացկունությամբ, դիմանում է մինչև -26 -28 աստիճան ցրտին, երկարակյաց է, ապրում է 200-300 տարի, բերքատվության մեջ է մտնում 10-15 տարի հետո (2):

Հունական ընկուզենին Լեռնային Ղարաբաղում բոխու, հաճախում և ուրիշ տեսակների հետ անտառակների ձևով աճում է նախալեռներից մինչև ծովի մակերևույթից 1500 մ բարձրության վրա:

Հունական ընկուզենու հայրենիքը Իրանն է: Վայրի վիճակում աճում է նաև Միջին Ասիայի լեռներում, Բալկաններում: Մեծ տարածում ունի Ռիգայից մինչև Վարշավա և Կիև: Հարավում տարածվում է Կովկասի և Ղրիմի լայնարձակ տարածություններում: Մի խումբ գիտնականներ՝ Գրոսգեյմ Ա. Ս. /1940թ./, Պ. Զ. Վինոգրադով – Նիկիտին /1937/ ժխտում են Կովկասի ֆլորայում հունական ընկուզենու բնական տարածման վարկածը, սակայն մյուս կողմից էլ նշում են, որ տեղի բնակչությունը վաղուց է զբաղվում ընկուզենու մշակմամբ (3):

Գերմանացի գիտնական Խ. Էյզենդլյսը հաշվում է, որ հունական ընկուզենու բնական տարածման արեալը հանդիսանում է Հիմալայան լեռան արեմտյան մասը՝ Աֆղանստան, Կովկաս, Եվրոպայի հարավ արևելյան մասը (2):

1940թ. «Արևելյան Կովկասի ռեկլիտներ» աշխատության մեջ Ա.Ա. Գրոսգեյմը գրում է, որ Կովկասում վայրի ընկուզենու տարածվածությունը կասկածելի է: Բայց միևնույն ժամանակ զարմանալի է, թե ինչպես են դրանք աճել մեծ թեքության, ժայռոտ լեռների արանքում: Մարդիկ չէին կարող տնկել լեռնաձորերում, մեծ քարերի արանքում, ժայռոտ տեղերում:

Լեռնային Ղարաբաղի բուսականության մեջ իր տեղն ունի հունական ընկուզենին: Ըստ Ռ. Առուշանյանի հետազոտությունների՝ Ղարաբաղում հունական ընկուզենին վայրիացած վիճակում տարածված է նախալեռնային, միջին լեռնային և բարձր լեռնային գոտիներում, ծովի մակերևույթից 1500 մ բարձրության վրա (4): Մոտ 1000 հա. տարածության վրա Թարթառ գետի /Մարտակերտի շրջան/ ավազանի միջին հոսանքի շրջանում՝ Վաղուհաս և Դրմբոն գյուղերի անտառներում տարածված են հունական ընկուզենու բուսատներ: Տարածված է նաև Խաչենի միջին հոսանքի առափնյա մասում՝ Կիչանի, Ջանյաթաղի, Քոլատակի, Վանքի, Բադարայի անտառներում: Ընկուզենիների տարածվածությամբ աչքի է ընկնում Հադրութի շրջանի Տումի, Մեծ Թաղարի անտառները:

Աշխատանքի նպատակն է՝ ուսումնասիրել ԼՂՀ – ում տարածված հունական ընկուզենու արեալները և այն քարտեզագրել, որը հնարավորություն կտա ռեալ գնահատել դրանց ներկա վիճակը: Իսկ դա կունենա կարևոր նշանակություն հունական ընկուզենու պահպանության, բնական օգտագործման և արեալի ընդլայնման հիմնախնդիրները լուծելիս:

Հետազոտությունները կատարվել են 2009 – 2011 թթ. ԼՂՀ տարածքում:

Երթուղաարշավային մեթոդով ուսումնասիրել և քարտեզագրել ենք հետազոտվող բույսի տարածման արեալները:

Արցախի տարածքում կատարված հետազոտություններից պարզել ենք, որ հունական ընկուզենի կա բոլոր գյուղերում: Մի մասը տնկված է տնամերձ հողամասերում, մի մասը անտառներում՝ բոխու, կաղնու և այլ ծառերի հետ հարևանությամբ, անտառանդրերին և այլ տեղերում:

Ընկուզենիներով հարուստ է Մարտակերտի շրջանը:

Հարությունագումեր գյուղի անտառի միջին մասում մոտ 4 հա տարածքի վրա կան ընկուզենիներ: Տեղի ժողովրդի հարցումներից պարզել ենք, որ այն տնկվել է 1980-ական թվականներին: Կան նաև անտառանդրերին բոխու, կաղնու և այլ ծառերի հետ խառը վիճակում, արոտավայրերում՝ կենտ-կենտ:

Ծմակահող գյուղում ընկուզենիների քանակը շատ չէ՝ 100 ից ոչ ավելի::

Մեծ շեն գյուղում հունական ընկուզենուն հանդիպում են մեծամասամբ անտառներում, հազվադեպ էլ այգիներում, կան մի քանի սորտեր, ձևը և չափերը տարբեր են, լինում է մեծ, փոքր, կլոր, սրածայր:

Կուսապատում հունական ընկուզենի կա անտառեզրերին՝ խմբերով: Պտղի մեծությունը լինում է միջին չափերի:

Հաղորդի շրջանի Դրախտիկ գյուղում ընկուզենու տարածվածությունը շատ է, լինում են միայնակ, խմբերով, պտուղը տարբեր չափերի և մեծության է: Հիմնականում աճում են խոնավ տեղերում:

Ջրակուտում աճող ընկուզենիների քանակը քիչ է, հանդիպում են անտառների եզրերին, խոնավ տեղերում, բացատներում: Քանակը հասնում է մինչև 200-ի:

Տուփի գյուղում ընկուզենին աճում է բարձրադիր վայրերում, լեռների ստորոտում, անտառներում, բացատներում: Լինում են խմբերով:

Թաղստ գյուղում տարածումը մեծ է, հանդիպում են անտառների եզրերին, լինում են խմբերով: Աճում են թխկու, կաղնու, գլոխնու հարևանությամբ: Քանի որ ընկուզենու ստվերի տակ բույսերը լավ չեն աճում, դրա համար բանջարանոցներում հազվադեպ են հանդիպում:

Մարտունու շրջանի Ծեխեր գյուղում հունական ընկուզենին աճում է անտառներում, ձորերում, միայնակ կամ խմբերով:

Հեր-հեր գյուղում հանդիպում են ամենուրեք, կան տարբեր սորտեր, որոնք տարբերվում են ընկուզի չափերով:

Սպիտակաշեն գյուղում հիմնականում հանդիպում են անտառներում կլիմայի չորության պատճառով, լինում են խմբերով:

Ճարտար գյուղում աճում են անտառներում և բացատներում:

Ասկերանի շրջանի՝ Բադարա, Մարտակերտի շրջանի՝ Քոլատակ, Առաջաձոր գյուղերի անտառներում հունական ընկուզենին հանդիպում են միայնակ, խմբերով այլ ծառերի հարևանությամբ՝ անտառների եզրին, բարձրադիր վայրերում, հացահատիկի արտերի մոտ, բացատներում:

Նորագյուղում քանակը քիչ է կլիմայի չորության պատճառով: Հանդիպում են անտառներում:

Սարդարաշեն գյուղում աճում է այգիներում, ժողովուրդը զբաղվում է ընկուզենու աճեցմամբ, լավ բերք ստանալու համար աճեցնում են սերմերով, պատվաստմամբ:

Այսպիսով, հաշվի առնելով հունական ընկուզենու մի շարք օգտակար հատկանիշներ, անհրաժեշտ է պլանավորել դրա տարածքի ընդլայնման խնդիրները:

Գրականություն

1. Иванов В. И. Тайны народной медицины, Москва 2005.
2. Харитонович Ф. Н. Биология древесных пород, Москва 1986.
3. Петров В. А. Экоботаника Нагорного Карабаха.
4. Арушанян Р. И. Биология в школе, номер 3, 1972.

Резюме

В данной статье представлены ареалы распространения грецкого ореха на территории Нагорного Карабаха. Учитывая некоторые полезные особенности данного вида растения, становится возможным оценить их состояние в настоящем, организовать их охрану и использование, а также возможности расширения их ареала.